

RESİMLE TERAPİ’NİN 7-12 YAŞ GRUBU LÖSEMİLİ ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Gonca YAYAN¹

Niyde KAN²

Özet

Çalışmada, lösemili çocuklara çizdirilen resimlerle onların duygu, düşünce ve hastalıklarının çizdikleri resimler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çocukların lösemi hastalığı ve tedavisi boyunca psikolojik ve sosyal durumlarının resim yoluyla tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte sanatın tedaviye olan etkisi araştırılmıştır. Çalışma, resim ile ifade yeteneğini kullanan çocuğun iyileşme sürecine katkı sağlayacak bulgular üreteceğinden önem taşımaktadır. Dışkapı Eğitim Araştırma Hastanesinde tedavi gören 7-12 yaş grubu, 5 kız 5 erkek olmak üzere toplam 10 lösemili çocuğa çizdirilen resimler, nitel araştırma desenlerinden olgu bilim yöntemi uygulanarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, çocukların lösemi tedavisindeki psikolojik ve sosyal durumları saptanmıştır. Lösemilerin çocuklarda psikolojik, ailevi ve sosyal alanda olumsuz etkiler yarattığı ve çocukların resim yoluyla oldukça açık mesajlar verdiği tespit edilmiştir. Bulgulardan hareketle çocukların aileleri ile çocukla iletişimi olan tüm kesimlere önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Resim, Terapi, Lösemili Çocuk

THE EFFECTS OF PICTURE THERAPY ON CHILDREN WITH 7-12 AGE GROUP LEUKEMIA

Abstract

In this study, the pictures drawn by children with leukemia and the effects of their emotions, thoughts and disease on the pictures they have drawn are examined. The aim of the study was to determine the psychological and social conditions of children via pictures during the leukemia and its treatment. Also the effect of art on treatment has been investigated. The study is important because it will produce findings that will contribute to the child's healing process. Pictures drawn by a total of 10 leukemia children (7-12 age group, 5 female and 5 male) treated in Dışkapı Training and Research Hospital were analyzed by applying

¹ Dr. Öğrt. Üyesi, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Resim İş Eğitimi ABD,
e-posta: gyayan@gazi.edu.tr

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Resim İş Eğitimi ABD,
e-posta: nidakan1975@gmail.com

phenomenology method from qualitative research designs. As a result of the research, the psychological and social conditions of children in the treatment of leukemia were determined. It has been determined that leukemia has negative effects on children in terms of psychological, familial and social aspects and that children give quite clear messages through pictures. Based on the findings, recommendations were made to the families of children and everyone in touch with them.

Keywords: Picture, Therapy, Child with Leukemia

1. Giriş

Resim sanatı, özlem, duygu, düşünce, hayal ve rüyaların belirli estetik kurallar çerçevesinde, iki boyutlu bir düzlem üzerine yansıtılmasına dayanan bir sanat dalıdır. Çocuklar için resim yapmak önemli bir iletişim ve terapi aracıdır. Bu sayede çocuklar yaşadıkları çoğu problemi, resim yoluyla bize iletirken problemlerinin farkına varılmasını da sağlamaktadırlar. Çocuklar için resim, bir iletişim ve terapi aracı olarak iyileştirici rol oynarken bilinçaltındaki düşüncelerin ifade edilmesine de katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla resimle terapide öncelikli amaç; çocukların sorunlarının farkına varmak ve bu sorunların dışı vurulmasını sağlamaktır. Bu sayede çocuklar, stres, üzüntü, depresyon, kayıp, travmatik deneyimler ve kronik hastalık semptomları gibi zorluklar ile başa çıkmasını öğrenebilmektedirler. Bu kronik hastalıklarından biri de lösemidir. Lösemi sırasında çocuğun ruhsal durumu, sosyal hayatı ve psikolojik iyilik hali tedaviye göstereceği iyileşmede oldukça etkili olmaktadır. Resim sanatı ise tam olarak bu noktada işlevsellik göstermektedir. Resim ile çocukların özgürce kendilerini ifade etmeleri sağlanırken; çizdikleri resimlerin bilimsel olarak yorumlanması ile de çocuğun iç dünyasına yönelik fikirler edinilir. Hayatlarında oldukça kritik ve zor bir dönem yaşayan lösemili çocuklar için ise resmin, terapi ve ifade etme kabiliyeti tartışmasıdır.

2. Resim ve Çocuk

Resim, herhangi bir yüzey üzerine çizgi ve renklerle yapılan, hatta günümüzde her tür malzemenin de kullanılabildiği bir anlatım tekniğidir. Sözsüz bir iletişim aracı olarak ele alındığında resim, iletişim kurmakta güçlük çeken çocukların kendini ifade etmesine ciddi katkıları olan ve bu tür çocukların anlaşılmasını sağlayan önemli bir teşhis aracı olmaktadır (Yavuzer, 2016, s. 13). Resim, çocuğun gelişiminde oldukça büyük yeri olan bir oyundur. Resim sanatının çocuk tarafından oyun gibi algılanması; çocuğun yaratıcılığını geliştirir, kendini ifade etmesini sağlar, iç dünyasını dışı açar, kişiliğini geliştirir, tutum belirlemesine

katkı sağlar ve gözlem yeteneğini artırır (Ayaydın, 2011). Yapılan araştırmalar da bu varsayımları destekleyerek bilimsel hale getirmektedir. Araştırmaların sonuçlarına göre görme konuşmadan çok daha önce gelişen bir duyu olduğundan çocuğun resimle kendini ifade edebilme performansı daha yukarıdadır (Berger, 2004, s.7) ve çocuğun yalnızca resimleri gözlemlenerek çocukla ilgili pek çok fikre sahip olunabilir (Özen, 2001, s.12).

Çocukların yaptıkları resimler, birkaç dakikada okulda, evde, hastane yatağında; oturarak veya ayakta yaptıkları çalışmalar olup ve çocuğun ruhsal durumunu anlatmaktadır (Halmatov, 2016, s. 3) çocukların çizdikleri resimlerin ruh hallerini yansıttığı var sayımı kaynağını, çizilen resim ile çizen kişinin ruh hali arasında bir bağlantıdan alır. Bu bağlantı sayesinde çocuk hakkında her türlü bilgi edinilebilir (Venger, 2011, s. 159). Bununla birlikte, her resim bir kişiliğin yansımasıdır. O halde çocuğun çizdiği resim ile resmi yapan çocuğun bilişsel olduğu kadar duygusal yönlerine dair de veriler elde edilebilir çünkü çocuk, resim ile bilişsel ve duygusal yönlerini açığa vurmaktadır (Yavuzer, 2016, s. 21). Resim, çocuğun dış dünyaya kendisini yansıtmayı, olaylar hakkındaki duygu ve düşüncelerini ifade etmesinde çok önemli bir araçtır. Çocuk dünyayı kendi algıladığı biçimde görürken bunu, tamamen kendine özgü ifadelerle resimlerine yansıtmaktadır (Yavuzer, 2016, s. 13). Dolayısıyla çocuk ve resim arasında birbirini tamamlayan dinamik bir ilişkiden söz edilmektedir. Bu ilişki içerisinde çocuğun resimlerindeki boyama işlemleri sonucu oluşan lekeler, çizgi ve şekiller çocuğun ruh dünyasını dışa yansıtmaktadır (Halmatov, 2016, s. 3).

2.1. Çocuğun Çizgisel Gelişim Aşamaları

Çizgisel beceri; görsel algı, soyut düşünme ve ince el kaslarının gelişmesine doğrudan bağlı bir yetenektir. Bu nedenle yetişkinlerde ve özellikle gelişim çağındaki çocuklarda, bu beceri basamaksal olarak gelişir. Çocukların görsel algı ve becerilerinin doğumlarından itibaren gelişim gösterdiği, bu gelişime paralel olarak da çizimlerinin değişip geliştiği gözlemlenmiştir (Yavuzer, 1997, s. 12). Çocukların çizgisel gelişimlerini 4 aşamada incelemek mümkündür:

Karalama evresi (2-4 yaş): Çocuğun “dillenme” dönemi olarak adlandırılan bu aşamada, iki ile dört yaşlarındaki çocuğun yaptığı amaçsız karalamalar yer alır. Çocuğun bu gelişim döneminde nesne ve renk ile arasındaki ilişkilerinin temelleri atılmaktadır. Bu biyolojik gelişime paralel olarak da çocuğun çizgisel gelişimi karalama yönünde olmaktadır (Arcı, 2006).

Şekil 1. 4 Yaşa Gelene Kadar Çocuklarda Görülen İlk Karalama Örnekleri

Sema öncesi dönem (4-7): Dört- yedi yaş arasını kapsayan bu dönemde artık çocuğun nesne ve renk algısı yerleşiktir. Altı yaşına gelmiş olan çocukların resimlerinde konulu çalışmalar görülürken; nesnelere gerçek rengi yerine sevilen renklerin genel olarak da parlak ve fosforlu olarak tercih edilen renklerin kullanıldığı gözlemlenmiştir (Yavuzer, 1993, s.41-48).

Şematik dönem (7-9 Yaş): Şematik dönem olarak ele alınan çocuk resimleri, içerisinde belli şemaların kullanılması bakımından çocuğun gelişimi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Çocuk kendini bu resimde çizerken diğer insanlarla olan ilişkileri de resimlerinde yer almaya başlamakta ve resimlerde bu ilişkiler görülmektedir (Yavuzer, 1997, s.62). Bu resimlerde çocuğun okuldan edindiği kazanımlar da sık gözlenmektedir (Artut, 2007, s. 243).

Gerçekçilik döneminde (9-12 Yaş): Bu dönemde çocukların daha gerçekçi bir yaklaşım ile resimler yapmaya başladıkları görülür. Çocuk Gerçeklik Döneminde; doğa taklidinin yerine, bir anlayışa ve tanımlama amaçlı bir gerçeğe yönelmektedir. Bu dönemde çocukların fotoğrafik gerçek yerine, görüleni kendi istediği şekilde yansıtmaya çalıştığı gözlemlenmiştir (Yolcu, 2009, s. 159).

3. Resim Terapisi

Sanat terapisi; bireylerde olumlu bir gelişmeye neden olmak, çatışmaları çözümlenmek, bedensel ve ruhsal problemleri azaltmak, sorun çözmek, stresle başa çıkmada yardımcı olmak üzere tanı ve tedaviyi sağlamada çeşitli sanat materyallerinin kullanımı olarak tanımlanmaktadır (Coşkun, Yıldız ve Yazıcı, 2010; Case ve Dalley, 2006, s.10; Geue ve ark., 2010; Malchiodi, 2005, s. 351). Sanat terapisi, farklı sanat materyallerinin duygusal özelliklerini ve klasik psikoterapi yaklaşımlarını birleştirir (Edwards, 2004, s. 259). Bu yaklaşım, sanat uygulamaları olan resim, müzik, tiyatro, sinema, hareket ve dans gibi alanındaki bütün faaliyetleri içerir (Malchiodi, 2005, s. 361). Sanat terapisinin araçlarından bir olan resim, kolay bir anlatım aracı olması nedeniyle sınırlı sözcük bilgisine sahip bir çocuk için, kendisiyle dış dünya arasındaki iletişimi sağlayan önemli bir araçtır.

Resim çocuğa kendini ifade etme imkanı verir çünkü çocuğun zihninde “parlak” bir iz bırakan yaşamsal deneyimler çocuğun resminde mutlaka yer almaktadır. Bundan dolayı çocuğun resmindeki öyküsü, çocuğun duygusal boyutu hakkında bilgi edinilmesi açısından önem arz etmektedir (Shevchenko, 2014, s. 198). Dolayısıyla resim sanatı, bireylerin içerisinde buldukları durumları ve kendilerini ifade etme gibi birçok değişik gereksinimleri karşılamaktadır. Bu yanıyla sanat, uygulama safhasında bireyin içsel gücünü yükselterek yaşama farklı açılardan bakabilmelerini ve içerisinde buldukları psikolojilerini olumlu yönde etkileyerek değişim göstermelerini sağlayan bir terapi yöntemidir (Henderson ve Gladding 1998). Bu bağlamda resmin yaratıcı süreçte, sanat terapi yoluyla çocuğun fiziksel ve ruhsal sağlığında iyileşme, gelişme yarattığı ileri sürülmektedir (Nainis ve ark., 2006). Çünkü sanat ve iyileşme vücutta aynı kaynaktan gelmektedir. Her iki olgu, beynin benzer bir dalga kalıbıyla bağlantılı olup çocuğun duygu ve düşüncesinin iyileşmesindeki anahtar kabul edilmektedir (Coşkun ve ark., 2010). Sanat terapisi olarak adlandırılan bu yöntemlerle her yaştaki bireyin psikososyal, fiziksel, bilişsel ve ruhsal sağlığı desteklenirken yaratıcı süreçte yer alan görsel sanatlar ile de terapi amaçlı bir ilişki kurulur (Spaniol, 2001). Bu çalışmada incelenen ve lösemili çocukların tedavisinde (Çocuk Hemotoloji ve Onkoloji Kliniği'nde) kullanılan sanat terapisi; dışavurumcu terapinin artistik yaratıcılığını kullanarak bilinçaltında bulunan sorunların yüzeye çıkarılmasına ve onların değiştirilmesine yarayan bir terapi çeşididir. Duyguların ifade edilebilmesi için yaratıcı eylemler aracılığıyla çocuklara duygusal ve fiziksel problemlerini yönetebilme konusunda yardımcı olmaktadır. Sanat terapisi duygusal çatışmaların yaşandığı hastalık dönemlerindeki çocuklar için bir çıkış yolu olup bilinç dışı kaygılarını da ortaya çıkarmaktadır.

Sanat terapisi vücuttaki fizyolojik ve psikolojik uyarınları harekete geçirerek iyileşme sağlamaktadır. Bu konuyu araştırmak üzere 55 kanser hastası üzerinde yapılan bir çalışma sonucunda sanat terapisi seansları sonrasında ağrıda, yorgunlukta ve kaygı düzeyinde anlamlı ölçüde azalma olduğu tespit edilmiştir (Nainis ve ark., 2006). Bununla birlikte, benzer bir konuyu araştıran diğer bir çalışmada; hasta bireylerin yanında sağlıklı 300 kişi üzerinde bir uygulama denenmiştir. Araştırma sonucunda; sanat terapisi gruplarına katılan bireylerin daha az doktora gittikleri ve daha az ilaç kullandıkları, sanat terapisi almayan gruplara göre daha az depresif (depresyon eğilimli) bulgu gösterdikleri ve kendilerini daha iyi hissettikleri tespit edilmiştir (Cohen, 2005, s.89).

4. Lösemi Hastalığı ve Çocuk

Lösemi, pediatrik (çocuk hastalıklarıyla ilgili) hasta grubunda en sık karşılaşılan kötü huylu bir hastalıktır. Her yıl yeni tanı konulan çocuklardaki pediatrik kanser vakalarının 1/3'ünü lösemiler oluşturmaktadır. İken urkenin, son yıllarda görülme sıklığı giderek artmıştır. Bir çocuğa lösemi tanısı konduktan sonra aile için ciddi bir stres kaynağı olmaktadır. Ebeveynlerde ise yoğun stres, şok, korku, kendini suçlama ve öfke nöbetlerine neden olmaktadır (Othman, Mohamad, Hussin ve Blunden, 2011). Çocuklarda ise sosyal açıdan kendini yetersiz hissetme, aile ve arkadaş çevresiyle görüşmeme, okul ve sosyal faaliyetlere katılmama, anneye aşırı bağımlı hale gelme nedeniyle sosyal açıdan kendini yetersiz hissetme ile öfke nöbetleri sıklıkla görülmektedir. Ayrıca çocukların sürekli öfke, hareketlilik-dürtüsellik, dikkatsizlik, karşıt olma, karşı gelme ve davranış bozuklarında da anlamlı bir artış olmaktadır. Ebeveynlerle çocuklar hatta kardeşlerle tedavide uyumu artırıcı, bilgilendirici eğitim verilmesinin yanı sıra ruhsal değerlendirmeler, müdahaleler ve yönlendirmelerin yapılması oldukça önemlidir (Kantarcıoğlu, Sezgin, Baytan ve Güneş, 2016).

4.1. Lösemili Çocuklarda Sanatla Terapinin Önemi

Görsel sanatların, uygarlıklar ve kültürler arasındaki yapılandırmada önemli rol bir oynadığı açıktır (Özsoy, 2015, s. 40, 41). Ayrıca görsel sanatlar; görsel algılama, estetik beğeni, hayal gücünü kullanabilme, üretici düşünceye yardımcı olma ile birlikte konuşma, okuma ve yazma gibi becerilerin geliştirilmesine de katkı sağlamaktadır (Sezer, 2001, s. 11). Görsel sanatların önemli bir ögesi olan resim, çocukların sanatsal gelişimine katkı sağlarken bu yolla yapılan terapi de lösemili çocukların iyileşmesinde önemli bir etken olmuştur.

Kanser hastalarında gözlenen ruhsal bozuklukların başında depresyon (çöküntü) ve anksiyete (kaygı) belirtilerinin sık olarak yer aldığı uyum bozuklukları gelmektedir. Görsel sanatlar tam olarak bu noktada işlevsellik göstererek bireyin tedavi edilmesinde bir araç olarak kullanılmaktadır (Salderay, 2010). 2-14 yaş arası lösemi tanısı alan çocuklar üzerinde yapılan bir çalışmada, sanatsal desteğin hastalara uygulanan (tedavi amaçlı) ağırlı girişimler esnasındaki etkisi incelenmiştir. Araştırmada yöntem olarak; çocuklarda klinik diyalog, hayal kurma, medikal oyun, serbest resim çizme, dramatizasyon, yapısal resim çizme gibi çok çeşitli teknikler kullanılmıştır. Çocuklarda bu yaklaşım sonrası ağırlı girişimlerin yarattığı stres düzeyini arttıran olayların daha az olduğu tespit edilmiştir (Favara-Scacco, Smirne, Schiliro ve Di Cataldo, 2001).

5. Çocuk Resimlerindeki Detay Figürlerin Anlamlandırılması

Çocuk resimleri üzerinde yapılan araştırmalarda çocuğun insan figürünü çizmesinin en gözde konu olduğu ve cinsiyet farklılıklarının bu konuda etkili olduğu kanıtlanmıştır (Yavuzer, 2003, s. 67-68; Yolcu, 2009, s. 159). Çocuk resimlerindeki her figür bir anlam taşır ancak bazı figürler görece daha önemli anlamlar taşımaktadır. Önemli bulunan bazı resim figürleri kısaca şöyle ele alınabilir³:

Top, balon, ip, uçurtma, şemsiye, piknik, kuş, bayramlar: Uçurtma ve balon baskıcı aile ortamından kurtulmak isteyen çocukların kullandıkları bir figürdür. Şemsiye, özellikle aileyi ve özellikle anneye bağımlılığı sembolize eder. Kuş mutluluğun ifadesidir. Piknik ise çocuğun ailesiyle olan ilişkisini göstermektedir (Çankırlı, 2011, s. 221, 225).

Ev: Özellikle çocuklar, mutlu bir çocukluk geçiriyor, ailesini seviyor ve ailesi de çocuğu seviyorsa çocuk bunu bacasından duman çıkan evini çizerek anlatmaktadır (Buyurgan ve Buyurgan, 2007, s. 51). Çocuk dünyasında ev, güvenliğin aile içtenliğinin, yaşam garantisinin yansımasıdır. Ev çocuk için düzen ve sığınmanın simgesidir. Onun duygusal dünyasında ve bilinçaltı dünyasında yer almaktadır (Yavuzer, 1993, s.71).

Çatı İnsan için baş ne kadar önemli ise ev içinde çatı o kadar önemlidir. Çocuk resimlerinde mutlu evlerin çatıları kırmızıya, mutsuz evlerin çatıları siyaha boyanır. Mutsuz evlerin çatılarında bacaya rastlanmaz. *Pencereler* evin dünyaya bakan gözleridir. Evlere çizilen yuvarlak pencereler bilinçaltında gözü sembolize etmektedir. *Perde*, genelde aile mahrumiyetini ve özelini temsil eder (Çankırlı, 2011, s.268-269). *Lamba* Sıcaklık ve sevginin sembolüdür. Işıklı lamba evde hayat olduğunu göstermektedir. *Dış kapı* olmayışı aile içinde kendini açmada

³ Çalışmada araştırılan figürlere yakınlık gösterenler ele alınmıştır.

sıkıntı yaşama, duygularını ifade etmede zorlanma. Küçük kapı ise kendini ortaya koymada çekingenlik, kararsızlık, sosyal ortamlarda yetersizlik duygusunu ifade etmektedir (Halmatov, 2016, s.116). Çocuk resimlerinde ailesi onu önemsiyorsa; evin önünde *oyun alanı* ve *çocuk parkı*, *ağaçlar*, *çiçekler*, *kuşlar* ve *evcil hayvanlar* yer alır. Kuşlar mutlu resimlerde çizilir. Çocukların resimlerinde daha önce tek tek çizilen hayvanlar kompozisyona dâhil edilirler ve yaşanmış bir olayın içinde yer alırlar. *Kelebek*, hayali sevgi ve güzellik arayışını çağırıştırır. Çizilen evin bir *yolu* ve yolun kenarlarında *çiçekler* vardır. Yol demek insanlar arası ilişkileri iyi ve ailenin oturduğu ev demektir (Çankırlı, 2011, s.272-273).

İnsan: Resimdeki *yüz mutlu ve neşeli* ise çocuk da mutludur. Resimdeki *yüz üzgünse* çocuk da üzgündür. *Yüz şaşkınsa* güvensizlik ve kaygı söz konusudur. Resimdeki *yüz farklı yöne* bakıyorsa veya *görünmüyorsa* içe kapanıklık, kaçınma düşünülmelidir. *Yüz kızgınsa* saldırganlık ve memnuniyetsizlik söz konusudur. Eğer *yüz itici* ise asosyallik akla gelmelidir (Halmatov, 2016, s.40).

Büyük kafa: Zihinsel bakımdan yetersiz çocuklar tarafından çizilmektedir. *Gözler*; gözbebeği olmadan çizilen boş anlamsız gözler, görmeye bağlı bir sorunu anlatır. *Ayaklar* güven duyma arzusunun bir simgesidir. *Kulaklar* işitme burun solunum yolu ile ilgili sıkıntıları anlatır. *Dişler* saldırganlığı ifade eder (Yavuzer, 1993, s.18-19). Çocuğun resminde *bastırarak boyadığı saçlar* çocuğun fiziksel olarak güçlü olma arzusunu gösterir. Eğer *ağız kalın çizgilerle* belirtilmiş ve dişleri görünen açık bir ağız ise çocuğun konuşma istediğini gösterir. Kapalı dar çizgi şeklindeki ağız ise insanlarla ilişki kurmaktan çekindiğini göstermektedir (Çankırlı, 2011, s. 226-227). *Kollar ve eller* çevreyle olan iletişimin belirtisidir. Omuzlar ve gövde mizaca işaret eder. Sert ve köşeli çizgili omuz ve gövde sert mizaca ve yumuşak yuvarlak hatlar da yumuşak mizaca işaret etmektedir.

Aile figürü: Çocuklar resimlerinde aile bireylerini farklı büyüklükte ve konumda yerleştirir. Kendisiyle ailesi arasına obje koyarsa kendisini ailesinden soyutladığını gösterir. Ailede kendilerini kardeşlerine göre daha önemli konumda çizen çocuklar kendisini ebeveynlerine yakın yerde çizer. Çocuk kendisini ailede soyutlanmış hissediyorsa bir köşede yalnız çizecektir. Eğer çocuk kendisini aile resmine ilave etmiyorsa ailesinin kendisine değer vermediğini düşünür. Resimde aile bireylerinden biri yoksa o kişiye kızgınlığını dile getirmiş olabilir. Özenle boyadığı kişi en sevdiği kişi, siyah renge boyadığı kişi sevmediği kişidir (Çankırlı, 2011, s.291-292).

Yüksek binalar: Yüksek binalardaki yaşam çocuktaki özlem ve gerginliğin bir yansıması olarak ortaya çıkabilir. Binanın büyüklüğünün verdiği ezilme ve baskı duygusu ile ailesini oturttuğu yerin küçüklüğü buna neden olabilmektedir (Yavuzer, 1993, s.71).

Ağaç: Ağaç resmi çizen çocuğun bilinçdışı çizdiği kendi portresi olarak kabul edilmektedir. Ağaç resmi çocuğun yaşam deneyimi, gelişimi, duyguları ve çevresine verdiği tepkilerin bir yansımasıdır (Halmatov, 2016, s.120). Çocuk çizdiği resimde *kökleri* göstermiş ise, o çocukta ananeye karşı güven duygusunun geliştiğini gösterir. Çocuğun çizdiği ağaç *çiçekli ve meyveli* bir ağaçsa; ağaç çocuğu meyveleri de başarıyı temsil etmektedir. Bu durumda bu resmi çizen çocuk okula başlamış, ders çalışan, ailesi ve öğretmeni tarafından sevilen, sorumluluk alabilen bir çocuktur (Çankırlı, 2011, s.278).

Çizgiler: Çocuğun çizdiği resimde kâğıdın nasıl kullanıldığı, nereye neyin veya kimin resminin nasıl çizildiği, çizilen resmin çevresinin durumu; yukarıda, aşağıda, sağda, solda oluşu çok önemlidir. Tüm bunlar çocuğun zihninde oluşan imgenin kâğıdın etkisinin bir göstergesidir (Halmatov, 2016, s.32) Üst kısım aydınlığı, ışığı, sıcaklığı ruhsallığı kutsallığı, iyimserliği ve hayalciliği ifade eder. Alt kısım bereketi, hafızayı ve suyu temsil eder. Sol taraf geçmişi, arzuyu, bilinçaltını sağ taraf geleceği, bilinci ve hareketliği anlatır (Çankırlı, 2011, s.219-220).

Eksik bırakılan çizgiler: Çocuklar yakından ilgilendikleri veya endişe duydukları beden kısımlarını eksik bırakırlar.

6. Çocuk Resimlerinde Yer Alan Renkler

Yeşil: İlbaharı simgeler. Yeşili bol kullanan çocuklar kendine güveni olan, uyumlu mutlu çocuktur. Yaşlılarına göre daha olgundur (Çankırlı, 2011, s.210-211). Yeşil kullanan çocuklar orta yolu tercih ederler. Dikkat çekici hataları yoktur. Mutlu olmaları için sebep gerekmez her an mutlu olabilirler ve genel olarak hallerinden memnundurlar. Dinlemeyi severler, inatçıdırlar (Saygın, 2007, s.76).

Kahverengi: Kullanan çocuklar korumaya ihtiyaçlarının olduğu, sevgi ve ilgi ihtiyaçlarının olduğunu ifade eder (Çankırlı, 2011, s.212-213). Çocuk tarafından resimlerde yoğunlukla kullanılması; saklamaya çalıştığı herhangi bir şey olmadığını, dürüst olduğunu göstermektedir (Dilci, 2014, s. 217).

Sarı: Neşeyi anlatmakta olup, zekâ, incelik ve pratiklik ile alakalıdır. Toplumsal yaşamı ve beraber çalışmayı yansıtan bir anlamı bulunmaktadır. Geçiciliğin sembolü olup ayrıca hüznün ve özlem rengidir (Yıldız, 2006).

Pembe: En romantik ve en narin renktir ve insanların üzerinde sakinleştirici etkide bulunur (Çankırlı, 2011, s. 211).

Turuncu: Aşırı bir şekilde kullanımı gösteriş merakına işaret eder (Sözen, 2003, s. 89).

Mor: Bu renk yalnızlık, güzellik, asalet, denge ve güven rengi şeklinde düşünülmektedir (Sabah, 2011, s. 86).

Siyah: Siyahın fon olarak kullanılması halinde karamsarlık ve sıkıntı çağrışımları yapmaktadır (Dilci, 2014, s.213). Çocuk resimlerinde siyah renk karamsarlığı ifade eder (Çankırlı, 2011, s.212-213).

Mavi: Mavi rengi kullanan çocuklar Oldukça düzenli, planlı, programlı hassas ve dikkatli insanlardır. Mavi karakteri olan bir insan en çok sarı karakterli bir insan ile anlaşmakta zorlanmaktadır. Çoğunlukla mavi karaktere sahip kişiler karar vermek konusunda zorlanır. Tedbirli, mükemmeliyetçi, derli toplu, düşünceli ve detaycı olmaktadır (Saygın, 2007, s. 49).

Kırmızı: Kırmızı renk mücadele ve canlılığı sembolize eder. Heyecan verir, samimiyet ve hoşlanma duygusunu uyandırır. Nefse hâkimiyetin ve idari kontrolün kaybolmasına sebep olur (Odabaşı, 2002, s. 88). Ayrıca kırmızı renk saldırganlık işareti de olabilir.

7. İncelenen Çocuk Resimlerinin Analizi

Araştırmanın bu bölümünde, çocukların yaptıkları resimlerin yorumlanmasına yer verilmiştir. Resimlerin analizinde çocukların öncelikle cinsiyetlerine ve daha sonra cinsiyet içerisinde yaş grubuna göre artan bir şekilde değerlendirilmesi yapılmıştır.

7.1. Kız Çocukların Resimlerinin Analizi

Araştırma örnekleminde bulunan çocuklar cinsiyetlerine göre ayrıştırılmıştır. Araştırmada incelenen 5 kız ve 5 erkek çocuğunun, yaşlarına göre yaptıkları resimlerin analizleri yapılmıştır. Devam eden bölümde bu analizlere yer verilmiştir.

Resim 1. 7 yaşındaki kız çocuğu

7.1.1. Resim-1

Resmi yapan çocuğun kişisel ve ailesel özellikleri

Resmi yapan 7 yaşındaki kız çocuğu, lösemi hastalığının ikinci evresindedir. Çocuğun kendisinden küçük bir erkek kardeşi daha vardır. Anne ve baba mevsimlik işçi olup, gelir durumları ortalamanın çok altındadır. SGK tarafından tedavi giderleri karşılanmaktadır.

Resmin analizi

Resmin tam ortasında bir çocuk, sağ köşede bir kadın resmi ve tam bu iki figürün ortasında yarım çizilmiş bir obje yer almıştır. Kadın figürünün tam üstünde bir güneş figürü ve güneş figürünün yanında da bulutlar çizilmiştir. Resmin sol üst köşesinde üçgen çatılı, büyük kapılı ve pencereli, merdivenli bir ev çizilmiş olup, evin ön kısmında da yeşil bir alan yer almaktadır. Kullanılan renkler kahverengi, yeşil, kırmızı, mavi, sarı ve siyah.

Resmin yorumu

Resme bakıldığında çocuğun dönemsel özellikleri gösterdiği görülmektedir. Resminde bulunan saçları çizilmemiş çocuk figürü çizerin kardeşidir kolları iki yana açık gösterildiği için aslında kendisi tarafından sevildiği anlaşılmaktadır. Bu resimde erkek kardeşinin kafası büyük çizilmiş olup bu da insanlarla iletişim kurma isteğinde olduğunu göstermektedir. Resimde göz bebeklerin çizilmemiş olması, kardeşiyle arasındaki bir soruna işaret etmektedir. Aynı zamanda

bu figüründe çenesinin sivri çizilmesi, aralarındaki çatışmaları işaret etmektedir. Bu çocuk, kullandığı mavi renk ile sakin bir ruh halini siyah renkle de depresyonda olduğunu göstermektedir. Evin yanında büyük olarak çizilen erkek figüründen, kardeşinin evde egemenlik kurduğunu, tüm istediklerinin yapıldığını ve şımartıldığını anlatmak istemektedir. Resmin sol köşesinde yeşil renklerle çizilen kız figürü, aslında hastanın kendisidir. Önden çizilen bu figürde hastanın sevecen ve sosyal ilişkilerde yeterli iletişime sahip bir kişiliği olduğu anlaşılmaktadır. İki kolunun yana açılarak ve omuzların yuvarlak hatlı çizilmiş olması bu fikri desteklemektedir. Kendisini aşırı süslü resmetmesi, içindeki yaşama arzusunun bir göstergesidir. Kendisinin üzerinde çizilmiş olan güneş figürü annesinden gelecek sevgi ve ilgiye ihtiyacının olduğunu göstermektedir. Bu resimdeki bulutlar evin üstüne çökmüş olup evdeki sıkıntıyı anlatmaktadır. Ev bacasız çizilmiş olup evdeki mutsuzluğu sembolize ederken; ev pencerelerinin büyük, kalın ve demirli olması bu ailenin dışarıya karşı iletişime kapalı olduğunu göstermektedir. Evin kapısının büyük olması, başkalarına bağımlı olma ve sosyal arzusunu ön plana çıkartmayı işaret ederken; merdivenler ise çocuğun sosyal sorumluluk almaya hazır olduğunu bilgisini vermektedir. Evin önü yeşil renkte çizilmiştir aslında bu çocuğun mutluluğa özlem duyduğunun bir ifadesidir (Resim 1).

Resim 2. 8 yaşındaki kız çocuğu

7.1.2. Resim -2

Resmi yapan çocuğun kişisel ve ailesel özellikleri

Resmi yapan 8 yaşındaki kız çocuğu, lösemi hastalığının ilk evresindedir. Dört kardeşli bir ailede yaşayan çocuğun babası işsiz, annesi ise ev hanımıdır. Maddi durumları oldukça kötüdür ve aile sosyal yardım fonu ile çevreden maddi destek almaktadır. Hastane giderleri devlet tarafından karşılanmaktadır. Mor ve pembe balonlar. Asaleti simgelemektedir.

Resmin analizi

Resmin sağ alt tarafında lambası yanan bir ev ve evin yanında bir ağaç bulunmaktadır. Evin yanında sol tarafa doğru sırayla çizilmiş dört kız çocuğu ve ellerinde de balonlarıyla çizilmiştir. En baştaki kız çocuğunu yanında bir gülümseyen bir çiçek ile sarı renkte gülümseyen bir güneş balonlar yer almaktadır. Renk olarak sarı, kırmızı, mor, siyah, mavi, turuncu ve sarı renkler kullanılmıştır.

Resmin yorumu

Resmin sol tarafında, dört kız kardeş çizilmiş olup en sonda sade çizilen hastanın kendisidir. Koyu renkte bastırılarak çizilmiş saçlarıyla, en büyük kız kardeşin fiziksel açıdan güçlü olduğunu belirtmeye çalışılmıştır. İki kolu yana açık ve elinde balon tutan bu çocuklar mutlu ve sevinçlidirler. Bu kız kardeşlerin ellerinin çizilmemiş olması, aslında birbirleriyle iletişim kurmada yetersizliği anlatmaktadır. Bu resimde kız kardeşlerin, bacakları kısa kendisinin ise uzun çizilmiştir bu da kardeşlerine ihtiyaç duyduğunu ve onlar gibi olmak istediğinin bir göstergesidir. Mavi renkli giydirilmiş en büyük ablasıyla aralarında uyumlu bir güven olduğu diğer iki kardeşinin kırmızı resmettiği saçlarından aralarında öfke ve kızgınlığın olduğu anlaşılmaktadır. Bu kardeşlerin ellerinde tuttıkları balonlardan aslında mutlu oldukları anlaşılmaktadır. Resimde, hasta çocuk kendini, oldukça sade çizmiş olup yanında yer alan çiçekle de mutlu olmak istediğini anlatmaktadır. Resmin sol üst köşesinde, sarı renkte çizilmiş olan güneş annelerini ve onun tarafından sevildiklerini, değer gördüklerini işaret etmektedir. Resmin sağ tarafında yer alan ağaç aileyi sembolize eder. Ağacın yanında yer alan evin bacası yoktur. Bu mutsuzluğun bir göstergesi olup, demir pencereler de dışarıyla iletişimin kopuk olduğu anlatılmaktadır. Yalnız çocukların boyu evden büyük çizilmiştir. Bu, çocukların üzerinde bir otorite kurulamadığının göstergesidir. Resmin üst kısmında iki bulut figürü çizilmiş olup bununla da hasta, anne ve babasını anlatmış olabilir (Resim 2).

Resim 3. 9 yaşındaki kız çocuğu

7.1.3. Resim -3

Resmi yapan çocuğun kişisel ve ailesel özellikleri

Resmi yapan 9 yaşındaki kız çocuğu, lösemi hastalığının üçüncü evresindedir ve ilik nakli yapılacaktır. Çocuğun iki kız kardeşi daha vardır. Anne ev hanımı, baba ise serbest meslek sahibidir. Ailenin gelir durumu ortalamanın çok altındadır ve tedavi giderleri SGK tarafından karşılanmaktadır.

Resmin analizi

Resmin tam ortasın sarı boyalı, kırmızı çatılı, mavi pencere ve kapılı bir ev evin sağ ve sol yanında yeşil renkle resmedilmiş ağaçlar sağ tarafında dağlar küçük bir ev resmin sol tarafında sarı renkli bir güneş, mavi renkli bulutlar, iki kuş figürü birde mavi renkle yapılmış göl bulunmaktadır.

Resmin yorumlanması

Resmin üst kısmında yer alan bulutlar aslında aile fertlerini simgelemektedir ve beş kişilik aile oldukları anlaşılmaktadır. İnsan resmi yerine bulutları kullanmıştır. Bulutlarda kullandığı mavi renkle de tarafsız bir kişiliği temsil etmektedir. Resmin sol üst köşesinde sarı ve üçgen (anne, baba ve çocuk arasındaki üçlü ilişkiyi temsil eder) şeklinde çizilmiş olan güneş hastanede lösemi hastalığından dolayı tedavi gördüğünün bir işareti olarak yer alır. Bununla

birlikte güneşin sarı olması gerçek duygularını gizlediğinin bir göstergesidir. Resmin tam ortası bugünü anlatmaktadır. Çocuğun ortaya çizmiş olduğu bu resim aslında çocuğun ruh sağlığını yansıtmaktadır. Kırmızı çatılı ev mutlu bir aile demektir (bilinçaltında mutlu bir aile özlemi vardır) sarı renge boyaması da sosyal çevreye hissettiği duygularını gizlediği anlamına gelmektedir. Bu evin pencereleri mor renkte boyanmış olup, çocuğun aşırı duyarlı ve moralsiz olduğuna işaret etmektedir. Kapısı mavi renkte yapılan resimde çocuğun aslında iç dünyasında huzuru istediğinin bir göstergesidir. Bu resimde birden fazla ağaç çizilmiştir. Resimde birden fazla ağaç çizilmesi hasta çocuğun baskıdan dolayı kaygılar hissettiğinin belirtisidir. Bu ağaçlar yeşil renkte çizilmiş olup aslında bu çocuğun güven hissine ihtiyacı olduğunu ve tehlikelerden korunma arzusunun olduğunun göstergesidir. Evin arkasında dağlarla uzaklık anlatılmaya çalışılmış ve dağların arasında küçük bir ev resmi çizilmiştir. Bu iki ev arasındaki yol aslında çocuğun hastane ve ev arasındaki bağlantılarını anlatmaktadır. Resimde çizilen iki kuş figürüyle, mutluluğa, özgürlüğe ve iyileşmeye bir özlem söz konusudur (Resim 3).

Resim 4. 10 yaşındaki kız çocuğu

7.1.4. Resim -4

Resmi yapan çocuğun kişisel ve ailesel özellikleri

Resmi yapan 10 yaşındaki kız çocuğu, lösemi hastalığı ve ikinci aşamadadır. Çocuğun kendisinden küçük bir erkek ve kendisinden büyük bir kız kardeşi daha vardır. Silah tamiri

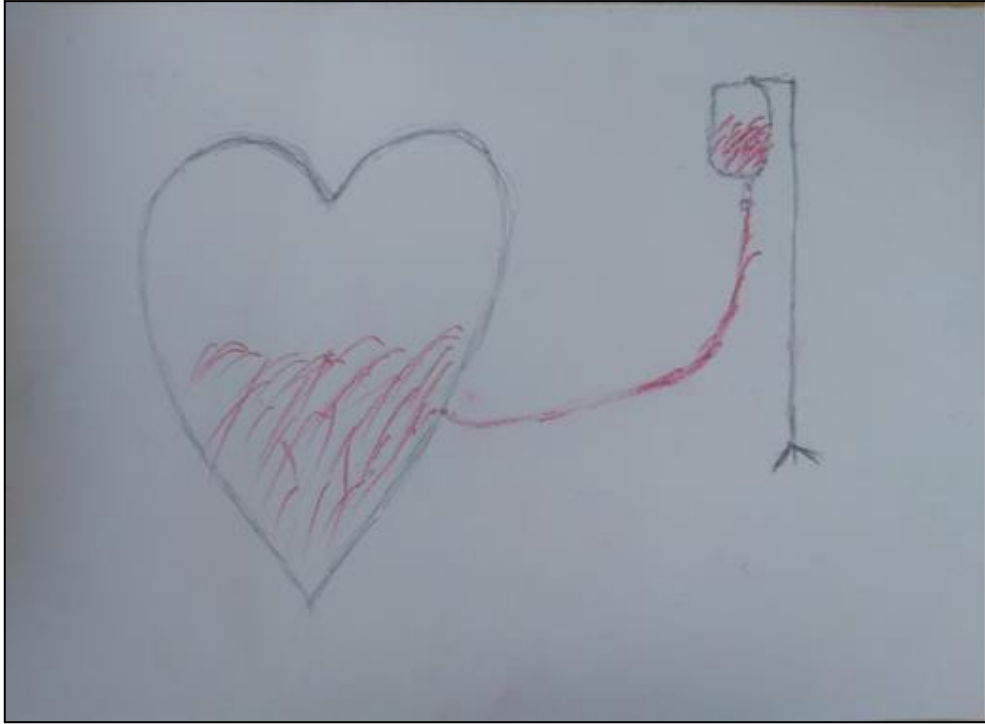
yapan babası ve ev hanımı annesi olup, ailenin gelir düzeyi ortalama seviyelerdedir. Hastane giderlerini SGK karşılamaktadır.

Resmin analizi

Resmin sağ ve sol köşesin de üzerinde elmaların olduğu iki ağaç figürü yer almaktadır. Resmin ortasında kırmızı renkte çiçek figürleri soldaki ağacın altında piknik yapan iki kişi sağ tarafta ip atlayan bir kız çocuğu resmin üst kısmında okula giden çocuklar sağ üst kısımda bir okul binası, Türk bayrağı bulunan bir direk ve mavi renkte çizilmiş bulutlar yer almaktadır.

Resmin yorumlanması

Hastalığın ikinci evresinde olan çocuğun çizmiş olduğu bir resimdir. Bu resimde harmanlanmış çizdiği pek çok duygu ve isteğini gerçekleştirememektedir ve yapmak istediklerine özlem duymaktadır. Bu resimde çocuğun dışarıda ip atlayıp piknik yapmayı ve arkadaşlarıyla beraber okula gitmek isteğinin olduğu gözlemlenmektedir (Resim 4).

Resim 5. 9 yaşındaki kız çocuğu

7.1.5. Resim -5

Resmi yapan çocuğun kişisel ve ailesel özellikleri

Resmi yapan 9 yaşındaki kız çocuğu, lösemi hastalığının son evresindedir. Kendisinden büyük iki kız kardeşi vardır. Anne ve baba çalışmamaktadır. Çocuğun ailesinin maddi durumu oldukça kötüdür. Hastane ve tedavi giderleri SGK tarafından karşılanmaktadır.

Resmin analizi

Resimde bir kalp ve kalbe bağlı bir serum şişesi bulunmaktadır. Serum şişesinden akan kan kalbe doğru akmaktadır. Renk olarak sadece kırmızı renk kullanılmıştır.

Resmin yorumu

Hastalığın son evresinde yaşam mücadelesi veren lösemili bir çocuğun çizdiği bu resimde, çocuk serum şişesinin içindeki kanı kalbine doğru akıtarak iyileşmeyi istemesini anlatmak istemiş olabilir. Kan kalbinin yarısını doldurmuş şekilde çizilmiştir bu da iyileşme umudunu kaybetmediğini göstermektedir. Kan kalbini doldurdukça iyileşeceğini düşündüğü yorumu yapılabilir. Kırmızı renk saldırgan ve iddiacı davranışlar sergileyen çocuklar tarafından kullanılmaktadır ama bu resimde çocuk kanın gerçek rengi olarak kullanmıştır. Kısaca çocuk çizdiği bu resimle ölüme yaklaştığı halde yaşam mücadelesini ve iyileşme umudunu yitirmediğini, serumlarla verilecek kanla da iyileşmeye doğru gideceği anlatmak istemiştir, şeklinde bir yorum yapılabilir.

7.2. Erkek Çocukların Resim Analizi

Erkek çocukların resimlerinin analizinde de kız çocuklarında olduğu gibi, yaş gruplarına göre artan bir şekilde çocukların yaptıkları resimler analiz edilmiştir. Bu aşamada yine çocuk resimlerinde olan özelliklere göre değerlendirmeler yapılmıştır.

Resim 6. 7 yaşındaki erkek çocuğu

7.2.1. Resim -6

Resmi yapan çocuğun kişisel ve ailesel özellikleri

Resmi yapan 7 yaşındaki erkek çocuğu, lenfoma hastalığının ikinci evresindedir. Kendisinden büyük bir kız kardeşi olan çocuğun babası serbest meslek sahibidir. Maddi durumları iyi olan ailenin hastane ve tedavi giderleri SGK tarafından karşılanmaktadır.

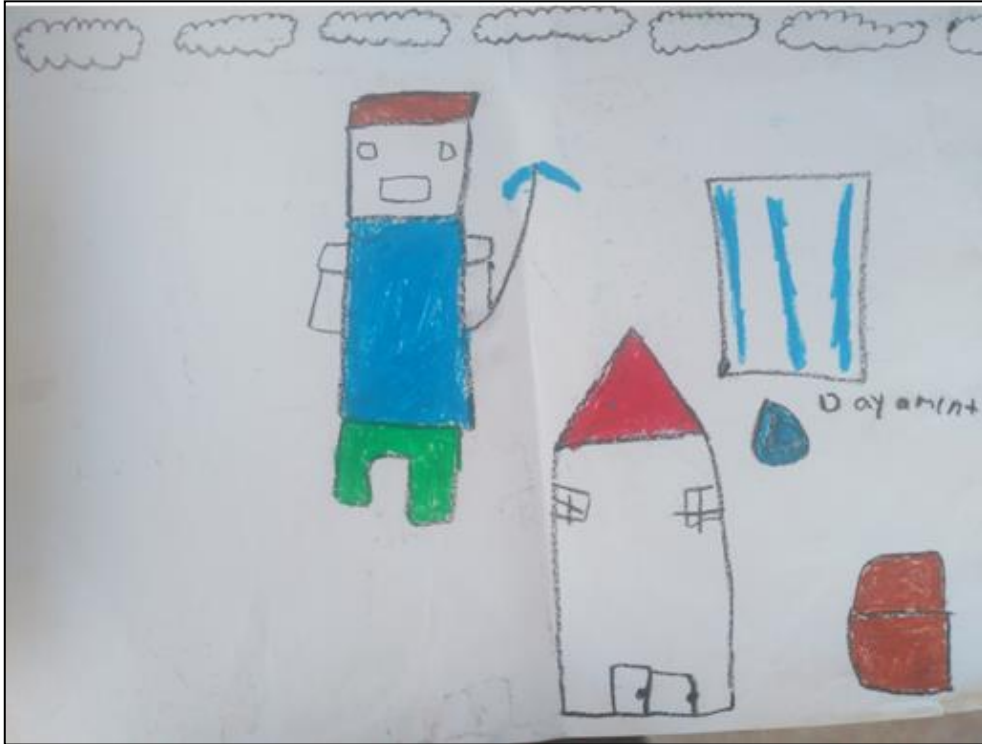
Resmin analizi

Resmin tam ortasında çatısı olmayan bir ev vardır. Ev yuvarlak formda çizilmiş olup pencereleri evin en üstünde yuvarlak şekilde dört adettir ve evin kapısı çok küçük çizilmiştir. Evin iki yanında biri evden biri de evden küçük iki ağaç vardır. Evin üstünde bir obje ve objenin de yanında bir kuş v ve evin altında da iki adet yan yana çiçek bulunmaktadır. Resimde kullanılan renkler mavi, sarı, kırmızı, mor, kahverengi ve yeşildir.

Resmin yorumlanması

Ev çocuğun ruh sağlığını gösterir. Mutlu evin çatısı ve bacası vardır ama çocuğun çizdiği resimde ne baca nede çatı vardır. Pencereler sayıca fazladır ve küçüktür ayrıca çocuk evin kapısını da küçük çizmiştir. Küçük kapı ve pencere dışarıya kapalılığı güvenmezliği anlatır. Belki de çocuk yaşadığı evi değil kaldığı hastaneyi çizmiştir. Mutsuz olduğu yer evi değil kaldığı yer olan hastane olabilir. Ev/hastane biçiminde resimde yer alan figürden çocuğun

mutlusuz olduğu ve kimseye güvenmediği yorumu yapılabilir. Hastanede ona bilmediği birçok işlem yapılmaktadır. Hastane ortamında çocuğun dış dünyayla ilişkileri sınırlıdır, okula, parka ve sokakta oynamaya gidememektedir. Evin solundaki ağaç ise tıpkı serum şişesine benzemektedir. Çok ince çizilmiş uzun ince bir hortum gövde, ağacın dalları ise şişe şeklinde ve içinde kırmızı ilaçlar bulunmaktadır. Bu çizim, çocuğun serum şişesine karşı kızgınlık yaşadığını göstermektedir. Evin sağında da seruma benzer bir ağaç çizmiş yine kızgınlığını da kırmızı çizgilerle anlatmış olduğu söylenebilir. Evin üstündeki 'kuş' mutlu olduğunu ama 'kuşun' yanına çizdiği objeyle de bu karmaşadan 'kuş' gibi uçup kaçmak istediğini düşündürmektedir. En altta biri kırmızı dikenli diğeri mor renkli iki çiçek vardır. Dikenli çiçek, hasta çocuğun kendisini temsil etmektedir. Resme çizdiği kırmızı dikenli çiçek gibi her şeye uzaktan bakmaktadır, kızgın ve sinirlidir, arkadaşıyla artık oynayamıyordur. Yanındaki mor çiçek ise arkadaşını sembolize eder. Arkadaşı mor renkli asildir çünkü o hasta değildir dışarıda istediği gibi oynayabilmektedir (Resim 6).

Resim 7. 8 yaşındaki erkek çocuğu

7.2.2. Resim -7

Resmi yapan çocuğun kişisel ve ailesel özellikleri

Resmi yapan 8 yaşındaki erkek çocuğu, lösemi hastalığının ikinci aşamasındadır. Kendisinden büyük bir kız kardeşi vardır. Anne ve baba memur olup, ortalama bir gelir düzeyine sahiptir. Hastane ve tedavi giderleri SGK tarafından karşılanmaktadır.

Resmin analizi

İnsan resmin sağ orta üst kısmında bir çocuk resmi sağ yanında aşağıda bir ev, evin yanında dikdörtgen ve üçgen şeklinde farklı büyüklükte objeler yer almıştır. Resmin en üst kısmında bulut resimleri boydan boya çizilmiştir. Resimde kullanılan renkler kırmızı, mavi, yeşil ve kahverengi. Resmin sağ üst kısmında yer alan çocuk figüründe, ayaklar görülmemekte ve kollarsa arka tarafta yer almaktadır. Baş normal büyüklükte çizilmiş olup. Göz çizilmiş olup gözlerde göz bebeği çizememiş burun yer almamış ve ağız ve dikdörtgen şeklinde çizilmiştir ve çocuk resminin gövdesi dikdörtgen şeklinde çizilmiş olup boyun yer almamaktadır.

Resmin yorumu

Baş bölgesinde göz bebeği çizilmeden yapılan göz hastadaki zihinsel ve duygusal yönde boşluğu aynı zamanda toplumda diğer insanlarla tüm dış çevreyle kurulan bağın yetersizliğini göstermektedir. Bu resimde büyük ve dikdörtgen şeklinde çizilen ağız, bu hastanın insan ilişkilerini kurmadaki çekinikliğini ve kızgınlığını ifade etmektedir. Resimde burunun çizilmemesi özgüven eksikliğinin bir göstergesidir. Kulağın çizilmemesi de bu çocuğun evde azar işittiğinin bir belirtisidir. Hastanın kafası kırmızı ve dikdörtgen çizilmiş olması saldırganlık belirtisidir. Boynun çizilmemesi çocuğun öfkesini kontrol etmekte sıkıntı yaşadığını yansıtmaktadır. Köşeli olarak çizilmiş olan gövde aslında çocuğun saldırganlık dürtülerini şiddetle çözmeye çalıştığını; gövdeyi boyadığı mavi renk ise sakinleşme arzusunda olduğunu göstermektedir. Resimde kollar bitişik ve arkaya doğru çizilmiş olup eller görülmemektedir. Bu figür, çocuğun aslında özgüven konusunda yetersiz olduğunun bir belirtisidir. Ayrıca arkaya yukarı uzanmış şekilde bulunan serum şişesine gönderme yapılmıştır. Yeşil renkle yansıttığı ayaklarında güvenlik hissine ihtiyaç duyduğunu ve tehlikelerden korunma arzusu içinde olduğunu göstermektedir. Resmin alt kısmında yer alan ev figürü çocuğun ruh sağlığının bir göstergesi olup evin çatısını kırmızıya boyanmış olup mutlu bir aile içerisinde, aile özlemini anlatmaktadır. Evin penceresi ve ön kapısının küçük olması yabancılara güvensizliğini ve dış dünyayla olan ilişkilerinin de sınırlı olduğunu anlatmaktadır. Resmin sağ tarafında dikdörtgen

şeklinde çizilmiş alan hastane yatağını ve üzerindeki üç maviyle bastırılmış üç çizgi anne, baba ve çocuğu anlatırken bu çizgilerle, çocuktaki maviyle buluşup huzura kavuşma arzusu anlatılmak istenmektedir. Dikdörtgenin altına yazılan “dayanın” sözcüğünün altında yatan gerçek de budur (Resim 7).

Resim 8. 10 yaşındaki erkek çocuğu

7.2.3. Resim -8

Resmi yapan çocuğun kişisel ve ailesel özellikleri

Resmi yapan 10 yaşındaki erkek çocuğu, lenfoma hastalığının ikinci evresindedir. Çocuğun kendisinden büyük iki kız kardeşi vardır. Anne ev hanımı olup, baba malulen emeklidir ve ortalamanın altında bir gelire sahiptir. Hastane ve tedavi giderleri SGK tarafından karşılanmaktadır.

Resmin analizi

Resmin tam ortasında hastanenin acil servisi ve sedyede yatan hasta, hastaya müdahale eden insanlar, gene koşturan insanlar vardır. Hastanenin solunda kurumuş bir ağaç ve kapısının önünde ambulanslar vardır. Gökyüzünde uçan bir insan, bulut ve güneş vardır. Renk olarak mavi, siyah, kırmızı, yeşil ve kahverengi renk kullanılmıştır.

Resmin yorumlanması

Resmin solunda çizilen kurumuş ağaç dallarından, bu hastanın en son dönemde olduğu ve bütün ümitlerinin bittiği anlaşılmaktadır. Çünkü kurumuş dallar yaşam sevincinin kaybetmiş olduğunun bir belirtisidir. Resmin sol üst kısmında bir melek figürü öbür dünya ile olan ilişkiyi; resmin sağ üst köşesinde üçgen olarak çizilen güneş figürü ailesi arasındaki ilişkilere özlem duygusunu ifade ederken resmin en üst kısmında çizilen bulutlarla bu özlem duygusu pekiştirilmiştir (Resim 8).

Resim 9. 12 yaşındaki erkek çocuğu

7.2.4. Resim -9

Resmi yapan çocuğun kişisel ve ailesel özellikleri

Resmi yapan 12 yaşındaki erkek çocuğu, lenfoma hastalığının ikinci evresindedir. Dört erkek kardeş içerisinde en küçüğü olan çocuğun babası mühendis, annesi ise öğretmendir. Ailenin maddi durumu ortalama düzeydedir. Hastane ve tedavi giderleri SGK tarafından karşılanmaktadır.

Resmin analizi

Resmin en altında yeşil renkli bir zemin ve zemin üzerinde arkası dönük el ele tutuşmuş bir kadın ve erkek figürü vardır. Resmin sağ ve sol yanında iki ağaç figürü vardır. Birinin dalları

diken gibi diğerinin dalları ince ve meyvelidir. Meyveli ağaca dayandırılmış bir merdiven vardır. Yeşil zeminden sonra toprak yapılmış ve toprağa da kazılmış bir mezar çizilmiştir. Mezarın etrafında kare kare taşlar vardır. Mezarın başında mezara bakan bir çocuk vardır ve mezardan çıkan sağlı ve sollu iki yol vardır. Bu yollar mezardan ince çizgiyle ayrılmıştır oysa mezarın etrafı kalın çizgilerle koyu kahverengine boyanmış olup en alt kısımda meyveli ağaca bakan kısım boyanmamıştır. Resmin en üstünde maviyle boyanmış bir gökyüzü, sarıyla boyanmış yarım bir güneş ve bulut çizilmemiştir.

Resmin yorumu

Bu resimde eğimli, belirgin kalın çizgi ile çizilmiş yeşil renkte bir zemin vardır. Yeşilin buradaki anlamı hayat demektir. Zemini kalın ve eğimli çizmesi ise kaygı, huzursuzluk, gerçekler karşısında olumsuzluk, acizlik, korunmazlık gibi konulara işaretler. Bu resimde çocuk hastalığının ciddiyetini bilmekte ve hayatı konusunda endişe, kaygı ve korku yaşamaktadır. Anne ve babası el ele tutuşmuş arkası dönük durumdadır. Arkası dönük figürler sosyal fobiyi ve iletişim kopukluğuna işaretler. Burada anne ve baba çocuğunun hastalığı için el ele vermiş ve tüm desteği gösteriyorlardır. Fakat artık çocuk hastalığının ciddiyetine varmış ölüm korkusu yaşıyor ve ailesi artık çocuğa ulaşmakta, iletişimde sıkıntı yaşamaktadır. Çünkü anne, baba bir köşeden çocuğa bakmaktadırlar. Böyle resmedilmiş ebeveynler, “sanki siz ne kadar da saklasanız ben gerçeği biliyorum” demenin sembolik halidir. İki insan figürünün yanındaki ağaç aileyi temsil etmektedir. Ağacın gövdesinin yapısı çocuğun annesiyle olan ilişkisini belirtir. Büyük, uzun gövdeli, sert sivri köşeli çizilmiş ve gövdesi dallarından büyük bir ağaç resmi vardır. Bu durum, çizerin bir hayal kırıklığı yaşadığının, ailesine karşı artık bir güvenmezlik ve öfke duyduğunun belirtisidir. Belki de ailesinin hastalığı hakkında gerçekleri saklamış olması ailesine arkasını dönmesini, küsmüş olmasını ve kızgınlığını sivri uçlu ağaç dallarıyla belirtmiş olabilir. Sağ tarafta bir elma ağacı vardır. Elma ağacının dalları çok karışıktır ve bu da çizerin duygularında kararsızlık yaşadığını göstermektedir. Ağaca bir merdiven dayanmıştır. Merdiven bir hayale ve hedefe ulaşmak için kat edilen aşamaları sembolize eder. Merdiven ve bu çizilen ağacın mezara bakan kısmı boyanmamıştır. Belki de öleceğinden korkmaktadır ve artık hayallerinin ve hedeflerinin son bulduğunu düşünmektedir. Mezarın başında duran figürün arkası dönük, kolları yana hafif yana açık, bacaklar uzun yere basmaktadır. Yalnız resme dikkatli bakıldığında ailesine dönük bir insan şeklini de andırıyordu. Belki de ailesinden ayrılmaktan korkuyordu. Arkası dönük figür iletişim kopukluğunu, kollarının iki yana açık olması ölmekten korktuğunu ve bacaklarının uzun olması da yaşama sevincinin olmasını ifade etmektedir. Kare bir mezar görülmektedir. Çocuk yalnızca 12 yaşında olmasına karşın mezara

farklı bakış açıları (hem kuş bakışı hem de karşıdan bakış) kullanmıştır ve bu 4-7 yaş şema öncesi dönemde kullanılır. Mezarın çizgilerinin kalın olması duygusal bir gerilime işaretler. Mezardan çıkan iki yol biri evin biri de hastanenin yolu olabilir. Yolları ince çizgiyle ayırmıştır çünkü hala hastane ve ev arasında gidip gelmektedir. Bu sürecin en sonu için umutsuzdur ve öleceğini, bütün hayallerinin son bulacağını düşünmektedir. Sarı yarım bir güneş vardır. Bu annesiyle ilgili bir sıkıntıya işaret eder beklide annesinin güvenine çok ihtiyacı vardır veya güveni kaybetme korkusu yaşıyor olabilir. Resimde bulut yoktur. Bulut aile üyelerini anlatır, belki de artık ciddi biçimde umutsuzluğa kapılmıştır. Öleceğini düşünüyordur ve bir daha aile fertlerini göremeyeceğinden korkmaktadır, bunu da çizmeyerek belirtmek istemiş olabilir.

Resim 10. 12 yaşındaki erkek çocuğu

7.2.5. Resim -10

Resmi yapan çocuğun kişisel ve ailesel özellikleri

Resmi yapan 12 yaşındaki erkek çocuğu, kronik böbrek yetmezliğinin ilk evresindedir. Çocuğun kendisinden büyük bir kız ve bir erkek kardeşi daha vardır. Baba serbest meslek sahibi, anne ise ev hanımıdır. Ailenin maddi durumu ortalamanın altındadır. Hastane ve tedavi giderleri SGK tarafından karşılanmaktadır.

Resmin analizi

Çizer çizgili şapkalı, gözbebekleri olmayan, kırmızı burunlu ve yamuk ağızlı bir palyaço çizmiştir. Palyaçonun kolu çizilmemiş olup gövdeden çıkan eller ve yere basmayan havada delikli iki ayak çizilmiştir. Askılı puanlı bir pantolon ve düğmeli bir kıyafet giydirmiştir. El bileklerinde giydiği gülmeğe ait bir manşet ve manşetlerde de düğme vardır. Renk olarak sadece mavi ve kırmızı kullanılmıştır.

Resmin yorumlanması

Sayfanın tümünü kaplayan büyük resimler çoğunlukla iç kontrolü zayıf saldırgan çocuklar tarafından çizilir. Elbise ve başlık çocuğun bulunduğu sınıfın ve statüsünün bir göstergesidir. Burada palyaço şapkası çizdiğinden çocuğun şakacı bir çocuk olduğunu söylenebilir. Mavi çizgiler sakinlik ve dinginlik ihtiyacına işaret etmiş olabilir. Bastırarak boyanmış saçlar ve gözlerin içlerinin boş çizilmesi saldırgan dürtülerinin olduğunu göstermektedir. Burun, benlik algısı ve özgüven sembolüdür. Burnu küçük ve bastırarak kırmızı renge boyamıştır. Özgüveninin zayıf ve çocuğun saldırgan olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumu, çizdiği figürün ağızını büyük resmederek kanıtlamaktadır. Gövdeden çıkan büyük eller yine saldırganlığa işaret eder. Boyundan çıkan dikey çizgiler erkeklik, güç, kuvvet, saldırganlığa ifade eder. Üç düğme ile üç kardeş olduklarına işaret ettiği düşünülebilir. Aynı zamanda pantolon da yuvarlak geometrik formlar kullanmıştır. Bu da sevgi, ilişki gibi hisleri ifade eder, yani kardeşlerini sevmektedir. Bacaklar kısadır ve çocuğun kendisini desteksiz, güvensiz ve yardıma muhtaç hissetmesine işaret eder ki bunu ayakları çizmemesiyle de desteklemiştir (Resim 10).

8. Sonuç ve Öneriler

Bugünün modern dünyasında çocuklar, anlatmak istedikleri pek çok düşünce, his ve psikolojik durumu resimle ifade edebilmektedirler. Çocuklar iç dünyalarında kopan fırtınaları, sevinçleri, umutları, istekleri, üzüntülerini kısaca onları huzurlu veya huzursuz eden bütün düşüncelerini resimlerine yansıtırlar. Çocukların yaptıkları bu resimler, terapi yerine geçmekte

olup ve bu terapidde de en önemli araç resim olmaktadır. Bu sayede çocuklar, yaşadıkları çoğu problemi, resim yoluyla dışa vurarak problemlerinin farkına varılmasını sağlamaktadırlar. Resimle terapi, çocuklar için öz-güvenin gelişimine katkı sağlarken, kendilerini anlatamayan lösemili çocuklar için de pek çok duygu ve düşünceyi ifade etmeye yardımcı olmaktadır. Bu sayede lösemili çocuklar nezdinde resimle terapi, sözsüz bir iletişim aracı yerine geçmektedir. Aynı zamanda sanat terapinin lösemi hastası çocukların semptomlarının iyileşmesine de katkı sağladığı çoğu kez rastlanan bir araştırma bulgusudur. Bu çalışmada da lösemili çocuklara çizdirilen resimlerle duyguları ve hastalıkları üzerlerindeki etkileri incelenmiştir.

Denek olarak kullanılan 10 lösemili çocuğun resimlerinde, cinsiyet ve yaş fark etmeksizin kırmızı rengin ağırlıklı olarak kullanıldığı saptanmıştır. 5 erkek çocuğun resimlerinde korku, öfke, aile ve arkadaş ilişkilerinde içe kapanıklık ve saldırganlık hisleri yoğunluktadır. Denek olarak kullanılan 5 erkek çocuktan 4'ünün resminde saldırganlık dürtüsü çok belirgin; bu dört çocuktan ikisinin resminde ağırlıklı ifade saldırganlıkla birlikte korkudur. 5 erkek çocuğun resimlerinin ortak noktası ise güvensizlik ve içe kapanmaya yönelik semboller çizmeleridir.

Çalışmaya katılan 5 kız çocuğunun hepsi resimlerinde farklı evlere yer vermiştir. Erkek çocukların resimlerinin yalnızca iki tanesinde ev figürü resmedilirken kız çocuklarının tamamı ev figürü üzerinden bir ifade geliştirmişlerdir. Resmedilen evler ile çocuklar aile yaşantıları ve kardeş ilişkilerini sembolize etmiştir. Kız çocuklarının tamamı, aile ilişkilerine odaklı resimler çizmiştir. Çizilen evler bacasız ve camları demir parmaklıklılıdır. O halde çalışmaya katılan kız çocuklarının bakış açısına göre çoğunun ailesi iletişime kapalı ve mutsuzdur. Lösemili 5 kız çocuğundan 4'ü resimlerinde doğrudan kardeş ilişkilerine yer vermiştir. Kardeşleriyle ilişkilerinin çoğunlukla sevgi temelinde olduğu ancak yer yer öfke hissettikleri tespit edilmiştir. Kız çocuklarının resimlerindeki ağırlıklı olarak; iyileşme özlemi, anne ilgisine ihtiyaç duyma, güvende hissetme arzusu ve içe kapanıklık duyguları hâkimdir. Genellikle aile iletişimine ve ailesinin kendilerine olan yaklaşımlarına odaklanmışlardır.

Kız çocukları ile erkek çocukları ile erkek çocuklarının resimleri arasındaki en göze çarpan farklılık ise kız çocuklarının resimlerinde umutsuzluk, saldırganlık, iyileşme isteğinin yok olması ve korku gibi duyguların yer almamasıdır. Oysa ki erkek çocuklarının resimlerinde bu duygular ortak ve ağırlıklı yer almıştır. O halde kız çocukları lösemi tedavisi sürecinde görece daha umutlu olup korku, endişe, saldırganlık gibi hislere yönelmemektedir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre kız çocukları lösemi tedavisi sırasında aile ilişkileri, ailedeki konumları ve ailesinin kendisine yaklaşımına odaklanırken; erkek çocukları güvende hissetme,

eksiklik, korku ve güvensizlikten kaynaklı saldırganlığa yönelme duygularına odaklanmaktadır. Her iki cinsin de resimlerinde kendilerini kıyaslaması mevcuttur. Kız çocukları bu kıyaslamayı kardeşleri üzerinden yaparken; erkek çocukları arkadaşları üzerinden yapma eğilimindedir. Tüm çocukların resimlerinde güneş figürü yani anne iletişimi yer almıştır. Anlaşıldığı kadarıyla çoğu çocuğun anne iletişiminde köklü bir sorun bulunmasa da çizilen güneş figürlerinde en belirgin olarak görülen husus, anne ilgisine ihtiyaç hissedilmesidir. Cinsiyet göz etmeksizin tüm çocukların resimlerinde sevgi ile ilgili herhangi bir soruna rastlanmamıştır. Bu bulgu oldukça önemlidir çünkü demek ki çocuklar sevgi görmekten yana bir problem yaşamamaktalar. İlgili ve güven problemi resimlerde temel odaktır. Bu iki sonuca işaret edecektir; ya çocuklar sevgi ile ilgili bu süreçte sorun yaşamamaktadır ya da sevgiden ziyade ilgi ve güvene ihtiyaç hissettikleri için bu konuda eksiklik yaşadıklarını düşünmektedirler.

Araştırma bulguları ve yorumlar doğrultusunda lösemi tedavisi gören çocukların ruh hali, duygu ve düşüncelerine yönelik tespitler yapılmıştır, bu tespitler ışığında lösemi tedavisi gören çocukların ailelerine ve ilgili kişilere şu değerlendirme ve öneriler sunulabilir:

- Lösemi tedavisi gören çocukların, cinsiyet fark etmeksizin, en büyük ihtiyaçlarından biri anne ilgisidir. Hasta çocukların annelerinin bu ilgiyi çocuklarına açıkça göstermeleri faydalı olacaktır.
- Lösemi tedavisi gören çocukların ağırlıklı hisleri iyileşme özlemi, güvensizlik ve içe kapanmadır. Çocukların iletişiminin ve sosyalleşmesinin önemi bu bulgudan oldukça açık biçimde anlaşılmaktadır. Çocuğun tedavi gördüğü süre içerisinde mümkün mertebe gündelik hayatına devam etmesi, izole olmaması sağlanmalıdır. Arkadaş ilişkileri, sosyalleşme ve gündelik hayatın normal seyrinde akması çocuğun psikolojik durumunu ve hislerini doğrudan etkilemektedir.
- Kız çocukları, lösemi tedavisi sırasında duygusal durumlarını belirlerken ailelerini ve onlarla olan ilişkilerini referans almaktadır. Bu noktada ailenin üst düzey bir hassasiyet göstermesi, çocuğun kardeşlerinden farklı hissettirilmemesi önerilmektedir. Özellikle kardeşlerle kendini kıyaslayarak değerini belirlemek eğilimi tespit edilmiştir. Bu noktada ebeveynlerin hasta çocuk ile kardeşlerinin ilişkilerini bir müddet kontrol altında tutması gerekebilecektir.
- Erkek çocukları ise lösemi tedavi sürecinde, duygusal durumunu ve konumlandırmasını yaparken kız çocuklarına görece dış dünyayı referans almaktadır. Bu noktada erkek çocuklarının arkadaş ilişkileri, sosyalleşmesi, normal hayatını sürdürmeye mümkün

olduğunca devam etmesi ve arkadaşlarıyla denk hissetmesinin sağlanması önemli olmaktadır.

- Erkek çocuklarıyla ilgili kritik bir diğer konu hissettikleri saldırganlık dürtüsüdür. Araştırma kapsamında incelenen resimlerde saldırganlık dürtüsünü resmin odağına koyan erkek çocuklarında aileyle ilişkinin güvensizlik temelinde olduğu görülmüştür. Bu erkek çocuklar ailelerini kendilerinden uzak ve iletişime kapalı resmetmiştir ve ailelerine duydukları güvensizlik hissi ile öfkenin kendilerine hastalığıyla ilgili dürüst olunmamasından kaynaklandığı tahmin edilmektedir. O halde erkek çocukların ailelerine, hastalık süreciyle ilgili çocuklarını mümkün olduğunca doğru bilgilendirmeleri önerilmektedir. Çünkü çocuğun ailesine olan güvenini kaybetmesi tedavi sürecinde yalnız, kandırılmış, öfkeli ve güvensiz hissettirmektedir. Tüm bu duygu durumu da sonuçta ölüm korkusu ve yaşamdan kopmayı doğurabilmektedir.

Lösemi tedavisi gören tüm çocuklar için genel bir değerlendirme yapılacak olursa; aile ilişkilerinde hassas davranılması, ailenin mümkün olduğunca birlik ve beraberlik mesajı vermesi, çocuğun normal yaşamından izole olmamasına özen gösterilmesi, arkadaşlarıyla denk olduğu fikrinin vurgulanması ve çocuğun eksik hissetmesinin önüne geçilmesi, annenin ilgisini çok daha açık ve net belli etmesi, çocukla olan iletişime her zamankinden çok daha fazla özen gösterilmesi önerilmektedir. Bu tavsiyelerle çocuğun içe kapanması, eksik hissetmesi, güvensizlik ve korku duyması, umutsuzluğa düşmesi, yalnız hissetmesi ve öfke, saldırganlık gibi dürtülere eğilim göstermemesi sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Arıcı, B. (2006). Resim, Psikoloji ve Çocuğun Dünyasında Resim. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, (10), 15-22.
- Artut, K. (2007). *Sanat Eğitimi Kuramları ve Yöntemleri*. (5. Basım). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ayaydın, A. (2011). Çocuk Gelişiminde Bir Oyun Olarak Sanat ve Resim. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(37), 303-316.
- Berger, J. (2004). *Görme Biçimleri (Yurdanur Salman)*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Buyurgan, S. & Buyurgan, U. (2007). *Sanat Eğitimi ve öğretimi*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Case, C. ve Dalley, T. (2006). *Handbook of art therapy*. (2 rd ed.). London: Routledge.

- Cohen, G.D. (2005). *The Mature Mind: The Possitive Power Of The Aging Brain*. New York: Basic Books.
- Coşkun, S., Yıldız, Ö. & Yazıcı, A. (2010). Psikiyatrik Rehabilitasyonda Fotoğrafın kullanımı: Bir Ön Proje. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 1(3), 121-127.
- Çankırılı, A. (2011). *Çocuk Resimlerinin Dili*. İstanbul: Zafer Yayınları.
- Dilci, T. (2014). *Aile İçi Yaşamın Çocuk Resimlerindeki İzi*. İstanbul: İdeal Kültür Yayınları.
- Edwards, D. (2004). *Art Therapy*. (2 nd edition) London:Sage Publications.
- Favara-Scacco, C., Smirne, G., Schiliro, G. & Di Cataldo A. (2001). Art Therapy as Support for Children With Leukemia During Painful Procedures. *Medical Pediatric Oncology*, 4, 474-480.
- Geue, K.L., Goetze, H., Buttstaedt, M., Kleinert E., Richter, D., & Singer S. (2010). An Overview of Art Therapy Interventions for Cancer Patients and The Results of Research. *Complementary Therapies in Medicine*, 18(3-4), 160-170.
- Halmatov, S. (2016). *Çocuk Resimleri Analizi ve Psikolojik Resim Testleri*. (3 Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Henderson, D.A. & Gladding, S.T. (1998). The Creative Arts İn Counseling: A Multicultural Perspective. *The Arts in Psychotherapy*, 25, 3-184.
- Kantarcıoğlu, A.Ç., Sezgin, M. E., Baytan, B. & Güneş, A. M. (2016). Lösemi Tedavisi Gören Çocuklarda Öfke, Dışsallaştırma Problemleri ve Anne-Çocuk İlişki Özellikleri ile Annelerin Duygu Durum ve Stres Davranışlarının İncelenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 23(1).
- Malchiodi, CA. (2005). *Using art Therapy With Medical Support Groups*. In Handbook of Art Therapy, 1st ed. (Ed CA Malchiodi). New York: Guilford Press.
- Nainis, N., Paice, J. A., Ratner, J., Wirth, J. H., Lai, J. & Shott, S. (2006). Relieving Symptoms in Cancer: Innovative Use of art Therapy. *Journal of Pain and Symptom Management*, 31(2), 162-169.
- Odabaşı, H.A. (2002). *Grafikte Temel Tasarım*. İstanbul:Yorum Sanat.

- Othman, A., Mohamad, N., Hussin, Z.A. & Blunden, S. (2011). Psychological Distress and Associated Factors in Parents of Children With Cancer. *International Journal of Social Science and Humanity*, 1(1), 37-42.
- Özen, Y. (2001). *İlköğretimde İletişim*. Ankara: Nobel Yayın dağıtım.
- Özsoy, V. (2015). *Görsel Sanatlar Eğitimi*. (3 Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Sabah, L. (2011). *Resimle İçgelişim*. İstanbul: Hermes Yayınları.
- Salderay, B. (2010). Görsel sanatlar ve tedavi. *Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, (6),133-145.
- Saygın, O. (2007). *Renklerle İnsanları Tanıma Klavuzu*. İstanbul:Hayat Yayınları.
- Sezer, H. (2001). *İlköğretimde Resim-İş Eğitimi*. Ankara: MEB Yayınları.
- Shevchenko, M. (2014). *Psikolojik Resim Testleri*. Moskova:Kladez Yayınevi.
- Sözen, M. (2003). *Sinemada Renk*. Ankara: Detay Yayınları.
- Spaniol, S. (2001). Art and Mental İllness: Where is the Link? *The Arts in Psychotherapy*, 28, 221-232.
- Venger, A. (2011). *Psikolojik Resim Testleri: Resimli Rehber*. Moskova: Vlados Yayınevi.
- Yavuzer, H. (1993). *Resimleriyle Çocuk*. İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Yavuzer, H. (1997). *Resimleriyle Çocuk Tanıma*. (1. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yavuzer, H. (2003). *Resimleriyle Çocuk Tanıma*. (10. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yavuzer, H. (2016). *Resimleriyle Çocuk Tanıma*. (20. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldız, S. (2006, Ekim). Renk Sistemlerine Genel Bir Bakış: Renk ve Algı. *Bilim Teknik Dergisi*, (7), 467, 72-75.
- Yolcu, E. (2009). *Sanat Eğitimi Kuramları ve Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınevi.